

חיבור התלמוד

אין צריך לומר שאין בכוונתנו לדון בנושא המופיע בכותרת המאמר באופן שיטתי וממצה; הנושא מקיף מדי, ובמסגרת הצרה של מאמר אי אפשר אפילו להתקרב למיצויו. ברצוננו רק לשזור יחד הערות בודדות הנוגעות לעריכת התלמוד.

א

ידוע שהתלמוד כולל הוספות מאוחרות רבות, שמוצא חלקן הגדול בתקופת הסבוראים, וחלקן מוצאן אפילו בתקופת הגאונים. קטעים ארוכים אחדים זהו על ידי הראשונים כסבוראיים.¹ בעוד שעובדה זו מקובלת על הכול, הרי טרם הובהרה דיה השאלה באיזו מידה בכלל התקבלה ה'סברא' במקורה בתלמוד. גם אם לא נרחיק לכת לומר שה'סברא' בכלל הוכנסה רק על ידי הסבוראים ונסכים שסברות אחדות חייבות היו למצוא את דרכן לתלמוד מוקדם יותר, בכל זאת נדמה שבתקופת האמוראים הראשונים טרם סופחה ה'סברא' לתלמוד.² בכל מקרה, גם אם אפשר לדון על זמנה של כל 'סברא' בפני עצמה, הרי ה'סברא' איננה מרכיב חיוני לשלמות התלמוד; בעזרת הנחה זו ניתן לפתור בקלות קשיים אחדים. כדי להבהיר ולהוכיח את הדברים נביא שלוש דוגמות:

1. כהכחה חותכת נביא את הסוגיה הידועה 'תקפו כהן', בבבא מציעא ו ע"א. שם שואל ר' זירא: "תקפה אחד בפנינו מהו". כאן באה הוספה המפרשת את כוונת השאלה.³ לאחר שר' נחמן מנסה לפתור את השאלה מתוך ברייתא ודבריו נדחים, ממשיכה עתה השאלה: "את"ל תקפה אחד בפנינו אין מוציאין אותה מידו הקדישה בלא תקפה מאי וכו'". אחר כך מסופר שאכן קרה מקרה כזה והחכמים נחלקו עליו בדעותיהם. אז מנסה רב המנונא ליישב את השאלה בעזרת משנה שבה נאמר כי במקרה של ספק בכורות יחול הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה". מאחר שבברייתא נאמר "ואסורין

¹ כך נחשבת כידוע התחלת מסכת קידושין לתוספת סבוראית. במקומות רבים יש תוספות מאת ר' יהודאי גאון, והשווה: א"ה וייס, **זור דור ודורשיו** ג, וינה תרמ"ג, עמ' 220; **כרם חמד** ו, תר"א, עמ' 249.

² השווה: I. Lewy, *Jahresbericht des jüdisch-theolog. Seminars* 1895, p. 4, n. 1. [לתרגום עברי של המאמר ראה: י' לוי, 'מבוא לפירושי ירושלמי נזיקין', **נטועים** ה, תשנ"ט, עמ' 103, הערה 1].

³ "היכי דמי אי דשתיק אודויי אודי ליה ואי דקא צוח מאי הוה ליה למעבד לא צריכא דשתיק מעיקרא והדר צווח מאי מדאשתיק אודויי אודי ליה או דילמא כיון דקא צווח [השתא] איגלאי מילתא דהאי דשתיק מעיקרא סבר הא קא חזו ליה רבנן".

בגיזה ועבודה", מסיק ר' המנונא שהאיסור של גיזה ועבודה תקף דווקא מכיוון ש"תקפו כהן אין מוציאין אותו מידו" (והא הכא דאמר תקפו כהן אין מוציאין אותו מידו דקתני המוציא מחברו עליו הראיה וכי לא תקפו אסורין בגיזה ועבודה"). אחר כך באה הפרכת דברי ר' המנונא והדיון מתפתח, אבל לענייננו ההמשך אינו נחוץ. בין ההוכחה של ר' המנונא לבין נקודת המוצא של הסוגיה נפערת תהום שאינה ניתנת לגישור: לפי ההנחה, השאלה של "תקפה אחד בפנינו" עלתה במקרה של "שתיק ולבסוף צווח", ולפי זה השאלה של "הקדישה" חייבת להתייחס לאותו מקרה. אבל הנחה זו אינה מתאימה כלל למקרה של "תקפו כהן", שכן אין כל היגיון להחיל כאן את כל התירוצים: "מדשתיק אודויי אודי ליה או דלמא כיון דקא צווח השתא אגלאי מילתא דהאי דשתיק מעיקרא סבר הא קא חזו ליה רבנן". "אסורין בגיזה ועבודה" לא יתיישב לחלוטין עם המקרה של "הקדישה", לקושי זה יש רק פתרון אחד: הדיון המתחיל במילים "את" תקפה וכו' הקדישה" מניח שהשאלה "תקפה אחד בפנינו מהו" הייתה במקור שאלה כללית לגמרי, וההסבר "היכי דמי וכו'" לא היה בטקסט המקורי, והוא הוספה מאוחרת יותר, שמטרתה להסביר את קושיית ר' זירא,⁴ אבל בכך מתבטל הקשר לדיון שבהמשך הסוגיה.

2. בכתובות צח ע"ב נאמר: "א"ל זבין לי ליתכא ואזיל וזבין ליה כורא מאי מוסיף על דבריו הוא וליתכא מיהא קני או דלמא מעביר על דבריו הוא וליתכא נמי לא קני". לאחר כמה ניסיונות כושלים ליישב את הקושיה בעזרת משניות שונות, נאמר בדף צט ע"א שבמקרה דלעיל אין ספק שיש לראות בשליח רק "מוסיף על דבריו", והספק הוא במקרה ההפוך: "כי תיבעי לך דא"ל זיל זבין לי כורא ואזיל וזבין ליה ליתכא מאי מי אמרינן א"ל דטבא לך עבדי לך דאי לא מצטרכי לך זוזי לא מצית הדרת ביה או דלמא א"ל לא ניחא לי דליפשו שטרי עילואי". כאן מנסה ר' חנינא מסורא להוכיח מן המשנה שניתן לראות בשליח אך ורק "מוסיף על דבריו".⁵ אבל אם נתבונן מקרוב, נראה שהסיבות הניתנות בעד ונגד אינן מתאימות כלל למשנה במעילה. מכאן יש להניח שגם פה הייתה השאלה כללית לגמרי: במקרה שהשליח נכשל בשליחותו, האם מעשה השליח איננו תקף כלל או שהוא תקף במידה שהוא מתאים להוראת השליחות. לשאלה זו מתאימה ההוכחה ממעילה. השיקולים בעד ונגד הבאים להסביר את הקושיה, נוספו רק מאוחר יותר ואינם שייכים לקושיה במקורה.

3. דוגמה שלישית נביא מבכורות יא ע"א. לאחר דברי ר' חנינא "הלוקח טבלים ממורחין מן העכו"ם מעשרן והן שלו" באה השאלה איך להבין את המונח 'ממורחין'. אם

⁴ אמנם הסבר זה איננו חיוני, שכן השאלה יכולה הייתה להיות אם לא צריך להכריע במקרה זה על פי הכלל 'כל דאלים גברי'.

⁵ כתובות צט ע"א: "נתן לו דינר של זהב ואמר לו הבא לו חלוק והלך והביא לו בשלש חלוק ובשלש טלית שניהם מעלו אא"ב שליח כה"ג עושה שליחותו ומוסיף על דבריו הוי משום הכי בעה"ב מעל אלא אי אמרת מעביר על דבריו הוי אמאי מעלי".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הכוונה שהפרות התמרחו בידי העכו"ם, הריהם פטורים מן המעשרות, שהרי נאמר "דגנך" ולא "דגן העכו"ם". על כן הביטוי 'ממורחין' חייב להיות "דמרחינהו ישראל". דיון זה אינו עולה בקנה אחד עם המשנה בדמאי פ"ג מ"ד, המובאת באופן בלתי תלוי כנגד דברי ר' חנינא. מן המשנה עולה בוודאות שמרוח עכו"ם אינו פוטר, כפי שאומר רש"י על אתר. אם נקבל את דברי תוספות שם, ד"ה הא, שבמשנה מדובר ב"גזרה משום בעלי כיסין", הרי שנוכל להניח אותו דבר גם לגבי ר' חנינא. בקיצור, ככל שנתפתל ונסתובב נתקשה לצאת מן הסבך, כפי שעולה גם מן התוספות, ד"ה דגנך. אבל כל הקשיים נופלים באחת אם נניח שההברה "דמרחינהו מאן וכו'" אינה שייכת לגמרא במקורה. נשאר רק להסביר, למה באמת התכוון ר' חנינא בביטוי "ממורחין". רמז לתשובה על כך נמצא בירושלמי דמאי [פ"ה] כד ע"ד, שם מבחינים בשם ר' יהושע בן לוי, ביחס ל"לוקח טבלים מן העכו"ם", בין פרות מחוברים לפרות תלושים, וכתוב שם שהקונה פרות מחוברים אינו פטור מתרומת מעשר. באופן דומה יש להבחין בבבלי בין ממורחין לאינן ממורחין, כך שהפטור על תרומת מעשר יחול רק על "ממורחין ביד עכו"ם".

ב

ראינו בדוגמות לעיל ששילוב ה'סברא' יוצר לעתים סתירות ופוגם באחידות הטקסט. שונים מהם המקרים שבהם מסורות⁶ שונות - שמקורן בעריכות שונות - שולבו זו ליד זו. כפי שהתקיימו קובצי משניות שונים שנדחקו לבסוף מפני קובץ המשנה של רבי, כך התקיימו גם תלמודים שונים שהתבססו על פירוש משנתו של רבי בבתי מדרש שונים. התלמוד מבית מדרשו של רב אשי בסורא מהווה מעין מבחר של עריכות קודמות.⁷ רק התלמוד למסכתות נדרים ונויר מקורו הוא אולי מבית המדרש של פומבדיתא. באופן דומה דחק בארץ ישראל התלמוד מבית המדרש הטברני את כל העריכות האחרות, למעט מסכתות בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא, שבהן סימנים לעריכה שונה.⁸ התלמוד הבבלי עצמו מצביע על העריכות השונות שהיו לפניו, באמרו: "פלוני מתני הכי... פלוני מתני הכי", "בסורא מתנו הכי... בפומבדיתא מתנו הכי..."; או שהוא מביא מסורת חדשה בלשון "איכא דאמרי" או "ל"א".⁹ מעניינים במיוחד הסימנים העקיפים, המעידים על

[במקור בגרמנית: Rezensionen]

השווה וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 208, ולוי (לעיל, הערה 2), עמ' 3 [בתרגום העברי, עמ' 101].

לוי (לעיל, הערה 2), עמ' 20 [בתרגום העברי, עמ' 117].

לא מצאנו בתלמוד הירושלמי אנלוגיה ליחס שמבטא התלמוד הבבלי במילים "לשון אחר". נפנה רק לירושלמי מגילה [פ"א] ע"ב: "בעון קומי ר' זעירא איתא חמי חל להיות לכרכים בשבת קורין בע"ש חל להיות לעירות בשבת ידחו ליום הכניסה". על כך באות תשובה ומחלוקת מורחבת. אחר כך נאמר: "בעון קומי ר' זעורה כמה דאת אמר תמן חל להיות לכרכים בשבת קורין בע"ש חל להיות לעירות בשבת יקראו בערב שבת אלא מתניתא כהדין תנייא וכו' אמר לון כן אמר רב חד תנייא הוא מפני מה וכו'". מועלית אפוא שוב אותה שאלה שכבר עלתה, אך ניתנת תשובה אחרת. אפילו אם נניח שהשם זעירא אינו שווה בשני המקומות, עדיין נותר הרושם של מסורת כפולה, שהרי אותה שאלה נשאלת שוב והדיון בה איננו

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

קטעי תלמוד אבודים שעוד היו בידי עורך התלמוד הבבלי שבידינו. למשל, באותם מקרים שבהם יש הפניה לוויכוח במקום אחר בתלמוד, אבל דיון זה אינו נמצא בתלמוד שבידינו. ביבמות לא ע"א, המילים "ואמרינן למאי הלכתא" מתייחסות לפירוש המשנה בגיטין פ"ח מ"א, אבל פירוש זה אינו נמצא בתלמוד שלנו. השווה דברי תוספות שם, ד"ה למאי, וכן בב"ב קסט ע"ב, ד"ה בחזקה. אפשר אפוא לראות כאן רמז לתלמוד שאבד. כך גם בעירובין מ ע"א, במילים "לית הלכתא כר' אחא בר יעקב" נרמז לדעתו של ר' אחא בר יעקב, אשר איננה מוכרת לנו ממקום אחר. גם כאן אפשר להניח שמוזכר תלמוד שאינו עוד לפנינו.¹⁰

לצורת עריכת התלמוד אופייניים במיוחד גם מקומות שבהם לא ניתנת תשובה ישירה לשאלה שהועלתה, אלא התלמוד מפנה לשקלא וטריא נרחב במקום אחר שממנו משתמעת התשובה. לדוגמות שמביא לוי ([לעיל, הערה 1] עמ' 13 הערה 4 [בתרגום העברי עמ' 110, הערה 27]). בעניין זה: זבחים מו ע"א וכתובות טו ע"א, אפשר להוסיף את עירובין פא ע"ב. על השאלה "והא לא משך" עונה ר' נחמן: "עשאו ר"א כד' פרקים בשנה", ולמטרה זו מובא בשלמותו כל הדיון בחולין פג ע"א על המשנה שם, למרות שדברי ר' נחמן מתייחסים רק לסוף הדיון, לדבריו של ר' יוחנן.

בולטת החזרה על דיון שלם בתוך אותה מסכת עצמה. למשל: בבא בתרא כט ע"ב ובבא בתרא קנט ע"ב, שם מביעים התוספות את תמיהתם בד"ה ההוא. מתקבל הרושם שהעורך מצא לפניו התייחסות¹¹ בשתי עריכות שונות שהיו בידי, והוא הכניס את שתיהן לתלמוד שלפנינו.

דבר זה נכון גם לגבי חולין פט ע"ב בהשוואה לחולין קלח ע"ב. במקום האחרון אנו מקבלים תשובה פשוטה לשאלה שנידונה בהרחבה בפט ע"ב, כאשר הסוגיה בדף קלח ע"ב מתייחסת בפירוש לסוגיית פט ע"ב. העורך מצא אפוא לפניו את הדיון בפט ע"ב ולא שינה בו דבר, וכן מצא לפניו את הדיון בקלח ע"ב, אבל הוא עצמו מתבטא רק בהערה "ולא אוקימנא בולדות קדשים".

מאלפים במיוחד מקומות שבהם שתי התייחסויות שונות סמוכות זו לזו באופן בלתי אמצעי, ללא סימן היכר חיצוני לכך. מקרה כזה היה כנראה בפסחים עז ע"א, שם נפתח דיון ארוך במילים "סברוהו דלכ"ע טומאה דחוייה היא וכו'", והוא מסתיים בדף עח ע"א במילים "אלא לא קשיא כאן ביחיד כאן בצבור". כאשר נאמר מיד אחר כך "נימא מתני' דלא כר"י וכו'", נראה ממבט ראשון שנפתח כאן דיון חדש לגמרי, אך למעשה מדובר

תלוי בדיון האחר בשאלה. ראוי לשים לב גם לבבלי במגילה ד ע"ב: "מתני' מני אי רבי אי ר' יוסי". באופן רגיל נוהג הבבלי לומר במקרה כזה "לא רבי ולא ר"י", כשהכוונה שלא דעת רבי ולא דעת ר"י לא הובא באופן עקבי.

¹⁰ רש"י מעיר: "דרי אחא בר יעקב לא איתפרש", ואילו תוספות ד"ה לית מביא בשם רבנו חננאל מסורת שהקושיה בשבת קלט [ע"א] "וליתב לינוקא דישראל" מיוחסת לר' אחא בר יעקב. אלא שבשבת לא נוקבים בשם ר' אחא בר יעקב, ובעצם זה מחזק את טענתנו שאנו מופנים כאן למקום שאינו עוד בידינו.

¹¹ [במקור בגרמנית: Relation].

בהתייחסות אחרת לדיון הקודם. על ידי זה מתבטלת ההשגה של תוספות על רש"י, ד"ה "הא", וכן גם הקושיה שמעלה התוספות בד"ה "מכלל". שתי המחלוקות נשענות על הנחת היסוד הכפולה "טומאה דחוייה בצבור" ועל ההסכמה בין ר' יהושע ור' יוסי, אלא שהיחס ההדדי בין שתי ההתייחסויות אינו מובהר בפירוש בציון "לישנא אחרינא".

דוגמה אחרת למסורת כפולה יש בתמורה כג ע"ב: "הא מאחד יולכים לים המלח וכו' תיובתא דתרווייהו". הערה זו סותרת ישירות את הנאמר בדף כב ע"ב. שם נאמר דווקא על הקטע הבעייתי במשנה שהוא מתאים לדעתו של רב הונא ושניתן ליישבו גם עם דעתו של ר' אבא.¹² גם כאן מדובר במסורות שונות שאינן מוצגות בבירור ככאלה.

ג

שונה מן הדוגמות המובאות לעיל היא הדוגמה בשבת עא ע"ב. כאן יש לנו שתי סוגיות שונות זו מזו, אף שממבט ראשון הדבר אינו ניכר, והסיבה לכך טמונה בפירושים שונים של המחלוקת בין ר' יוחנן לריש לקיש. במילים "איתמר אכל שני זיתי חלב בהעלם אחד ונדע לו על הראשון וחזר ונדע לו על השני וכו'" נפתחת הסוגיה הראשונה, והיא נגמרת במילים "בלאחר כפרה". המילים "אמר עולא" ואילך נראות במבט ראשון כהמשך המשא ומתן, אבל למעשה מתנהלים הדברים אחרת לגמרי: במהלך הדין נבחנה השאלה, אם המחלוקת בין ר' יוחנן וריש לקיש מתייחסת למקרה שנודע לו על השני קודם 'הפרשה' - או למקרה שנודע לו על השני אחר 'הפרשה'. אם נקבל פרשנות זו, לא נוכל להבין מה תורת המימרה של עולא למחלוקת של ר"י ור"ל. כל קשר בין הדברים יהיה מאולץ ביותר, כמו שנראה מפירוש רש"י ומן התוספות דף עב ע"א, ד"ה בעל, שהרי המקרים אינם חופפים בשום צורה וניתנים להשוואה רק באופן מלאכותי. אבל המצב יהיה שונה אם נבין את המחלוקת של ר"י ור"ל במובן שבו היא מופיעה בירושלמי הוריות [פ"ג] מז ע"ב. לפי מקור זה חולקים ר' יוחנן וריש לקיש כשנודע לו רק לאחר הבאת הקרבן. זהו גם המקרה שעליו מדבר עולא, והשאלה היא האם יש להשוות לעניין זה את האשם לחטאת. יש פה אפוא שני דיונים סמוכים: הראשון נסוב על המחלוקת שבין ר' יוחנן וריש לקיש לפי התפיסה בבבל, ואילו השני מתבסס על פרשנות אחרת שעליה נודע לנו רק מתוך הירושלמי.

דוגמה נוספת, בקיצור רב, נמצאת בבבא מציעא יא ע"א: שם מושגת בהתחלה פשרה בין הדעה "והוא שעומד בצד שדהו" לבין הדעה "חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו" באמצעות ההבחנה בין "חצר המשתמרת" לבין "חצר שאינה משתמרת". ואילו ר' אבא, המקשה על עולא מתוך מעשר שני פ"ה מ"ט, אינו מכיר, כפי הנראה, הבחנה כזו. תוספות

¹² השווה תוספות כג ע"ב, ד"ה הא, המפנה אל הסתירה הבולטת ומתרחץ: "וצ"ל דלית ליה השתא כסוגיא לדליל אלא מסתברא למקשה דהכא דאתיא נמי כרבנן ומיירי בכל ענין וענין וכן דרך השי"ס להפך קושייתו בכל ענין פעמים ככה ופעמים ככה". אנחנו מעדיפים לומר שמדובר במסורות שונות, כמו שקורה לעתים קרובות במיוחד בתמורה.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

יא ע"ב, ד"ה וכי, מנסה ליישב סתירה זו, אבל לנו נראה יותר שבמילים "וכן אמר עולא" נפתחת סוגיה חדשה שמקורה בחוג אחר לגמרי. בדומה לכך, נדמה שבמקרים רבים הסוגיות השונות מקושרות כך שלכאורה נוצרת אחידות ביניהן, בעוד שלמעשה מקורן בחוגים שונים.

נטועים ז (אלול תש"ס)

118